

Скок А.Г.

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Примак Ю.В.

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Гонак В.О.

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ ПРО СУЧАСНУ ЛЮДИНУ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Актуальність представлено дослідження увиразнюється, з одного боку, зростанням наукового інтересу до проблеми людини в сучасних умовах (зокрема, пандемічних), а з іншого – складністю виявлення міри сталого, яка дозволить «вловити» основну сутність її адаптаційних можливостей. Метою статті стало розкриття особливостей соціальних уявлень про сучасну людину у студентської молоді у площі вимірів «реальна» – «ідеальна». Показано, що соціальні уявлення студентської молоді щодо сучасної «реальної» й «ідеальної» людини схарактеризовано як визначені, наповнені конкретним змістом. Зафіксовано, що значущі характеристики у змісті соціальних уявлень про людину особливо увиразнено у студенток: сучасна «реальна» людина тривожніша, але водночас успішніша і динамічніша. Виявлено, що в дівчат у соціальних уявленнях про «реальну» людину насамперед яскраво представлені емоційна і поведінкова складові частини; у соціальних уявленнях про сучасну «ідеальну» людину остання постає цілеспрямованішою, активнішою, щасливішою, реальнішою (більш справжньою, «без маски»), розумнішою, відповідальнішою, свідомішою, сміливішою порівняно з уявленнями хлопців-студентів. Загалом сучасна «ідеальна» людина в соціальних уявленнях молоді диференціювалася виразніше і повніше. Відзначено, що соціальні уявлення щодо «реальної» людини видалися суперечливішими / конфліктнішими порівняно із соціоуявленнями щодо «ідеальної» (тому і запропоновано окремі психологічні рекомендації: бесіди на систематичній довірчій паритетній основі стосовно життя сучасної людини, її можливостей знаходження себе, сенсу існування та призначення, самореалізації в контексті мотивування до адаптивних самостійних дій, обрання активної конструктивної життєвої позиції; діагностування, моніторинг актуальних потреб, ціннісних орієнтацій конкретної цільової аудиторії (і це не має бути суто студентська молодь); захоплення-хобі на кшталт пошиття ляльок або іграшок, танців, вироблення солодоців тощо; наполегливе навчання переінтерпретуванню, рефлексії негативних подій у житті на категорії позитивного мислення). Виявлено, що соціальні уявлення про людину в сучасній молоді є одним з індикаторів їхньої соціальної поведінки, що увиразнює значущість адекватності й адаптивності.

Ключові слова: соціальні уявлення, свідомість, самосвідомість, соціальна адаптація, сучасна «реальна людина», «ідеальна людина».

Постановка проблеми. Проблема людини в реальному/ідеальному вимірі сучасного світу стає однією з найактуальніших у науці, сучасній психології зокрема. Це пов'язано передусім із віртуалізацією буденного життя, зі зростанням його емоційності й непередбачуваності (надприскорення темпу, діджиталізація, зростання числа чинників стресу, а пандемія коронавірусу – найкращий приклад тощо). Однак особистість далеко не завжди здатна успішно адаптуватися до цих надвимог і нових умов (водночас умови COVID-пандемії

продемонстрували, що людство загалом упоралося й із цим). Така її поведінка насамперед може бути спрямована на зміну ситуації або пристосування до останньої.

У процесі вивчення соціальних уявлень особистості науковці намагаються зрозуміти її оточення (тим самим забезпечити умови успішної діяльності) й орієнтування у фізичному й соціальному вимірах. Найважливішим операційним засобом формування і трансляції уявлень є свідомість та самосвідомість (а точніше – різних

соціально-психологічних механізмів). Водночас складність і багатогранність функціонування сучасного суспільства як динамічного соціального організму зумовлює гостру потребу розвитку потенціалу саме конкретної людини для її ефективної соціальної адаптації та конструктивного вирішення життєвих негараздів і питань. Саме потенціал особистості і може увиразнюватися в її соціальних уявленнях.

У юнацькому віці вплив уявлень про «реальне» / «ідеальне», «реальне» / «нереальне» особливо значущо відчувається. Формуються життєві орієнтири, плани, цілі людини. Образ «ідеального» пов'язаний із зоною актуального розвитку особистості і є важливим ресурсом її саморозвитку й самовдосконалення. Зокрема, внутрішній зміст ідеалів молоді змінюється, а власне сучасна людина – динамічна, мобільна постать у просторі соціальної взаємодії. Щоби уникнути профанації, важливо усвідомити всю глибину, складність й унікальність комбінації світу людини, з особливою обережністю й відповідальністю поставитися до уніфікованої її інтерпретації. Тож «архітектура» реальної й ідеальної сучасної людини увиразнює свою складність, проблемність і актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Коли йдеться про природу індивідів (їхні вчинки), що відображає особливості певної культури, увиразнюється саме категорія «уявлення». Остання у психологічній науці вивчається за такими провідними напрямками: у межах досліджень імпліцитної теорії особистості (Дж. Брунер, Дж. Келлі, О. Шмельов); розгляд соціальних уявлень представниками французької школи (Ж.-К. Абрик, Д. Жодле, С. Московічі); трактування соціальних уявлень як процедури соціального мислення (К. Абульханова, Н. Смірнова). У вітчизняній психологічній науці проблеми соціальних стереотипів та уявлень представлені в роботах Т. Титаренко, Н. Чепелевої, Т. Яценко. Вивченню автентичності особистості та трансформації дискурсу соціальності (зокрема, у контексті «реальності» – «ідеальності») присвятили свої роботи і вітчизняні дослідниці С. Дерев'яно, О. Кочубейник, Ю. Прима, І. Ющенко [2; 6].

У зарубіжній психології найрозробленіша концепція «соціальних уявлень» С. Московічі. Так, французький дослідник соціальні уявлення (або «соціальні репрезентації») інтерпретує як узагальнювальний символ, системи інтерпретації, класифікації явищ. Науковець наголошує на тому, що навіть соціальні буденні уявлення здатні напо-

внюватися змістом науковості, бо саме завдяки соціальним уявленням «дивне і нове» із часом стає доступним і зрозумілим [3].

У своїх дослідженнях К. Абульханова зауважує, що соціальні уявлення виникають в особистості завдяки не лише «живій» взаємодії з дійсністю, а й із суспільною свідомістю. А увиразнюючи соціальні уявлення, їхнє виникнення і специфіку, у процесі свого становлення особистість сама перебуває під впливом цих уявлень. Наголошуючи на особистісному характері будь-яких уявлень, дослідниця, окрім вербалізованих уявлень, описує й невербалізовані (що насамперед мають образний характер і навіть проявляються в екзистенційних виразних переживаннях особистості) [1].

Виходячи з вищезазначеного, соціальне уявлення розумітимемо як те спільне, що властиве індивідуальним уявленням людей окремої соціальної групи, об'єднаних єдиним практично-прагматичним змістом відносин із якимось об'єктом. Чинники й основні механізми опосередкування сучасних соціальних уявлень детермінують зміст їхніх основних вимірів: «ідеального» й «реального», тому важливо згадати і про це. Так, на думку О. Кочубейник, найкраща продуктивність особистісного становлення відбувається шляхом реалізації особистістю множинної сутності (ідеться про те, що людина намагається відчувати свою тотожність з іншими, водночас вона прагне до сепарування свого «Я», до самовизначення та самоздійснення, а також бажає вирватися за межі своєї сутності у простір «потенційно можливого») [2].

Незважаючи на широке коло праць, орієнтованих на дослідження різних аспектів феномену людини, маловивченим лишається саме нинішній аспект змісту соціальних уявлень про сучасну людину в розрізі «ідеальне» – «реальне». Нові виклики сучасності, висока соціальна значущість вивчення феномену існування людини (передусім щодо «реального» й «ідеального» вимірів) зумовили вибір теми дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити особливості соціальних уявлень про сучасну людину у студентської молоді у площі «реальна» – «ідеальна».

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні взяли участь 85 осіб – студентів I–II курсів (з них 56 осіб жіночої та 29 чоловічої) Навчально-наукового інституту психології та соціальної роботи, технологічного й факультету фізичного виховання Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Середній вік респондентів – 18 років. Дослідження проводилося протягом 2020–2021 рр.

У дослідженні нами застосовано комплекс методик, що дає змогу отримати результати, що увиразнять особливості соціальних уявлень студентської молоді про сучасну «реальну» та «ідеальну» людину. Як дослідницький інструментарій були використані варіанти авторських методик «Семантичний диференціал» (з інструкцією опису в запропонованих категоріях «реальної людини» та «ідеальної людини»), запропоновані С. Дерев'янку, Ю. Примак, І. Ющенко, з питаннями-індикаторами щодо статі та віку респондентів.

У соціальних уявленнях студентської молоді про сучасну «реальну» людину найбільше увиразнилися такі орієнтири, як: «швидка» ($4,04 \pm 1$), «адаптивна» (4 ± 1), «різнобічна» ($3,9 \pm 1,2$), «мобільна (швидко змінюється)» ($2 \pm 1,1$). Сучасне життя справді вимагає неабиякої здатності швидко адаптуватися за допомогою різноманітних способів, що набувають виразності в оперативності. Також у соціоуявленнях студентства «портрет» сучасної «реальної» людини уточнюється такими соціально прийнятними дескрипторами, як: «розумна», «прогресивна», «успішна», «відкрита», «емоційна», «стримана», «упевнена», «свідома», але водночас із тяжінням до увиразнення індикаторів такого «полюса» характеристик, як: «зла», «нещира», «тривожна», «байдужа», «недовірлива», «несправедлива», «егоїстична», «агресивна», а взагалі непередбачувана (оскільки інші індикатори залишились недиференційованими) щодо «вірна» – «невірна», «роботяща» – «лінива» (рис. 1).

Рис. 1. Соціальні уявлення студентської молоді про сучасну «реальну» людину

За допомогою непараметричного критерію Манна – Уїтні для незалежних вибірок (у цьому разі за критерієм «стать») нами було виявлено статистично значущу різницю за такими діадами –

характеристиками сучасної «реальної» людини, як: «тривожна – спокійна» ($p \leq 0,01$), «немобільна (повільно змінюється) – мобільна (швидко змінюється)» й «успішна – неуспішна» ($p \leq 0,05$). Зокрема, респондентки в уявленні про сучасну «реальну» людину відмічають її як тривожнішу, але водночас успішнішу і таку, що швидко змінюється, порівняно зі студентами-респондентами чоловічої статі.

Жіночий «відбиток» у соціальних уявленнях про «реальну» людину увиразнюється насамперед в емоційній і поведінковій складових частинах у настановленнях. Сучасна «ідеальна» людина в соціальних уявленнях молоді за індикаторами диференціювалася виразніше і повною мірою. На нашу думку, про ідеальне рефлексувати легше і приємніше, увиразнивши тим самим і деякою мірою власне бажане. Свого роду об'єктивація уявлень, знань у цьому разі відбувається без такого значущого впливу захисних механізмів особистості (водночас завдяки суто індикаторів-характеристик «позитивного полюса»). Так, жоден без винятку індикатор семантичного диференціала, що був використаний у дослідженні, не залишився суто у так званому «серединному діапазоні». Тому «сучасна ідеальна людина» у соціальних уявленнях молоді постала як така собі стовідсотково ідеальна: розумна, активна, щаслива, творча, свідома, справедлива, толерантна, добра, екстравертована, незалежна, багата, рефлексуюча, вимоглива до себе, людяна, справжня (реальна), чесна, оптимістична, цілеспрямована, смілива, відповідальна, любляча (рис. 2).

Рис. 2. Соціальні уявлення студентської молоді про сучасну «ідеальну» людину

У соціальних уявленнях сучасна «ідеальна» людина постає такою суто «позитивною», соціально визнаною і прийнятною. Справді, людина апріорі не ідеальна, їй потрібно прагнути до кращого, розвиватися, удосконалюватися. Дескрип-

тори саме сучасної «ідеальної» людини найяскравіше увиразнили себе порівняно з дескрипторами сучасної «реальної» людини у групах респондентів чоловічої і жіночої статі. Так, ідеться про такі індикатори із другого семантичного диференціала, як: «нецілеспрямована – цілеспрямована» ($p \leq 0,001$), «активна – пасивна», «щаслива – нещаслива», «несправжня («з маскою») – справжня», «розумна – нерозумна», «безвідповідальна – відповідальна», «свідома – несвідома», «смілива – несмілива» ($p \leq 0,05$). Зокрема, дівчата-студентки в соціальних уявленнях про сучасну «ідеальну» людину увиразнюють її цілеспрямованішою, активнішою, щасливішою, реальнішою (більш справжньою, «без маски»), розумнішою, відповідальнішою, свідомішою, сміливішою порівняно з уявленнями хлопців-студентів.

Отже, можна цілком припустити, що характеристикою розвитку й існування людини в сучасному суспільстві є те, що в цьому відіграють значущу роль особливі загрози, небезпеки (цілком імовірно, переважно соціопсихологічного характеру), які можна позначити категорією «репресивність» (ідеться про «придушення, приборкання»). Відіграла свою неабияку роль і пандемія COVID-19: сучасна ідеальна людина увиразнена дещо символічно («з маскою»).

«Реальне й ідеальне», «наявне й бажане» – ті виміри, які цікавитимуть і хвилюватимуть людину завжди. Усвідомлення «реального» й «ідеального», а також запуск процесу побудови образу існування – явище складне й багатогранне. Узагалі, закономірно виникають питання щодо того, чи потрібно бути ідеальним, чи можливо це взагалі? Відповідь на них, переконані, породить неабияку дискусію. Але беззаперечно те, що «ідеальний» вимір є значущим у побудові планів на майбутнє, визначенні найближчих і відстрочених цілей розвитку людини, а також те, що цей вимір здатен спонукати до активності, соціально прийнятних учинків, орієнтирів, детермінувати формування окремих адаптивних якостей особистості. Позитивне, узгоджене, динамічне «ідеальне» здатне оптимально й конструктивно спрямовувати особистісний розвиток людини. Це цілком може відбутись завдяки балансуванню з «реальним», рефлексії стосунків, ідентифікації – інтерпретації власного місця і ролі в соціумі, оптимізації ціннісних орієнтацій та ідеалів у сучасних умовах, стимулюванню досягнень у будь-якій діяльності тощо.

Водночас нестійкість, наддинамічність сучасного життя все більше відображається на реальності сучасної людини, стає закономірністю.

Нині молоді люди – значущі суб'єкти, які яскраво демонструють водночас і резистентність, і репресивність. Молодь як найдинамічніша соціальна група легше адаптується до якісно нових умов, але водночас найчутливіше реагує на нові й неочікувані виклики. Сучасні умови свідчать про те, що саме молодь – важливий суб'єкт резистентних процесів (ідеться про суб'єктивізацію людини), наприклад, таких, як: революції, рухи протесту (студентські, екологічні тощо).

Зміст виявлених нами соціальних уявлень про сучасну «реальну» людину у студентської молоді продемонстрував їхній конфліктний характер, дещо деструктивні ознаки. З одного боку, такі результати можемо розцінити як критичне, свідоме оцінювання сучасної реальної людини. З іншого – оскільки соціальні уявлення здатні особливо опосередковувати емоційно-когнітивну й поведінкову сторони особистості, її адаптаційний потенціал, отримані дані обґрунтували необхідність деяких психологічних рекомендацій. Так, оскільки сучасну «реальну» людину респонденти схарактеризували злостою, нещирою, тривожною, а водночас і байдужою, недовірливою, несправедливою, егоїстичною, агресивною, то цілком буде виправданим психологічний вплив, спрямований саме на ці характеристики (можемо припустити, що в цьому разі може мати місце і несвідомий перенос власних особистісних ознак на «об'єктивну» реальну сучасну людину, а також дія захисних механізмів особистості). Важливо звернути увагу на опрацювання таких параметрів життя сучасної людини, як її вміння бути вірною, уміння працювати – бути роботящою, працелюбною. Пам'ятаємо і про увиразнення певного надтривожного оцінювання сучасної реальної людини особами жіночої статі, а також сильнішу тенденцію в її ідеалізації останніми. З огляду на різні чинники (наприклад, особливості взаємин у сім'ї), вважаємо, що ефективними на перших етапах виявитимуться *бесіди, обговорення у групах*, зміст яких буде спрямовано саме на вищезокреслені аспекти.

Отже, серед провідних напрямів психологічної роботи для коригування неадаптивних характеристик в уявленнях і формування соціально прийнятних соціоуявлень можна окреслити такі. Передусім важливо проводити *бесіди* з молодим поколінням на систематичній довірчій паритетній основі щодо життя сучасної людини, її можливостей знаходження себе, сенсу існування і призначення, самореалізації в житті в контексті мотивування до адаптивних самостійних дій, обрання активної конструктивної життєвої позиції. Дуже

добре, якщо такий наставник буде в людини повсякчас і завжди (краще, якщо йтиметься про аутонаставника, тобто власне саму самостійну особистість). Важливі також будуть *діагностування*, моніторинг актуальних потреб, ціннісних орієнтацій конкретної цільової аудиторії (і це не має бути суто студентська молодь). Ефективним засобом психологічного впливу стане наявність цікавого й такого, що надихатиме, *захоплення-хобі* на кшталт пошиття ляльок або іграшок, танців, вироблення солодоців тощо. Відмітимо й те, що дієвим стане послідовне, наполегливе навчання *переінтерпретування* негативних подій у житті на категорії позитивного мислення.

Зміст психологічних рекомендацій розкриватиметься й реалізуватиметься завдяки рефлексії, оптимізації внутрішнього потенціалу особистості молодої людини. Ідеться про прагнення до самопізнання, пізнання іншого, зняття емоційної напруженості (особливо в емоційно складних, насичених ситуаціях), що стане можливим і завдяки розвитку навичок ефективної взаємодії з оточенням.

Інтегративна модель формування позитивних соціальних уявлень – багаторівнева диспозиційна система відносин «особистість – соціальне середовище», векторне спрямування якої – у бік усвідомлення значущості бути відповідальним, зацікавленим, активним тощо. Постають і деякі питання. А чи потрібно людині прагнути стовідсоткової ідеальності, ідеального суспільства? Чи можливо це взагалі? Мабуть, – утопія, без варіантів. Водночас дуже важливим виявляється прагнення людини до цього кращого, досконалішого, добрішого. Вселяє надію все ж те, що сучасна молодь десь глибоко, на підсвідомому рівні бажає розвиватися й удосконалюватися за ціннісно

обґрунтованим напрямом, прийнятним/гуманним щодо сутності людини.

Висновки. Результати проведеного дослідження дали нам підстави для формування таких висновків. Провідними характеристиками уявлень є: «визначеність – невизначеність», «конкретність – абстрактність», «статичність – динамічність», «гармонійність – суперечливість», «раціоналістичність – ірраціоналістичність» тощо. Студентська молодь відчуває сучасні проблеми з особливою гостротою, оскільки поставлена перед необхідністю вибору життєвої стратегії, формування особистих і професійних планів, соціальної й особистісної ідентифікації, самовизначення.

Емпірично встановлено, що соціальні уявлення про сучасну «реальну» людину у студентської молоді приховують конфліктний характер (соціальні уявлення щодо «реальної» людини видаються суперечливішими / конфліктнішими порівняно із соціоуявленнями щодо «ідеальної»). Водночас загалом їх можна схарактеризувати як визначені, наповнені конкретним змістом.

Соціоуявлення про людину в сучасній студентської молоді є одним з індикаторів, що увиразнює адекватність і адаптивність соціальної поведінки, пом'якшує гострі відчуття, переживання змін, вимог сучасного суспільства і навпаки. Вони здатні особливо гостро актуалізувати проблеми психологічної безпеки в сучасному світі. Тому перспективи дослідження вбачаємо у вивченні соціальних уявлень про сучасну людину у вимірах «реальності» й «ідеальності», з урахуванням соціальних і культурних чинників (наприклад, особливості сім'ї, виховання, походження) заради почуття психологічної безпеки особистості, її успішної адаптації.

Список літератури:

1. Ідентифікація с субкультурою свого покоління и покоління родителей как фактор выстраивания жизненного сценария молодыми людьми / С. Костромина и др. *Психология субкультуры: феноменология и современные тенденции развития* : материалы Международной научной конференции. Москва, 2019. С. 67–73. URL: <https://cutt.ly/Sjk0ncF>.
2. Кочубейник О. Виробництво аномії: чотири дискурси ідентичності. *Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи* : матеріали доповідей учасників II Всеукраїнського конгресу із соціальної психології. Київ, 2019. С. 178–180. URL: <https://cutt.ly/FjluoQe>.
3. Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд. *Психологический журнал*. 1995. Т. 16. № 1. С. 3–18 ; № 2. С. 3–14.
4. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Максименка, В. Зливкова, С. Кузікової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. 430 с.
5. Петрушенко В. Зміни уявлень про людину в сучасній філософській антропології : збірник наукових праць. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Серія «Філософія». 2015. Вип. 756–757. С. 55–59. URL: <https://cutt.ly/JjlwL0J>.
6. Примак Ю., Дерев'яно С., Ющенко І. Сучасна людина: її реальність та ідеальність у вимірі зовнішнього середовища : збірник наукових праць за матеріалами II Міжнародної науково-практич-

ної конференції, м. Херсон, 26–27 вересня 2019 р. / ред. кол. : О. Блинова, Н. Тавровецька. Херсон : ФОП Вишемирський В.С., 2019. С. 264–267. URL: <https://cutt.ly/Njk6dYO>.

7. Соціальні уявлення молоді. Особливості та шляхи формування : колективна монографія / за ред. І. Жадан. Київ : Педагогічна думка, 2007. 235 с. URL: <https://cutt.ly/5jxQ1Vg>.

8. Чепелева Н. Самопроектирование как фактор развития личности. URL: <https://cutt.ly/PjxrPza>.

9. Ядова М., Якимова Е. Тенденции взросления в эпоху постмодерна. *Молодежь перед вызовами XXI в.* : сборник научных трудов Института научной информации по общественным наукам Российской академии наук. Центр социальных научно-информационных исследований отделения социологии и социальной психологии ; отв. ред. М. Ядова. Москва, 2018. С. 12–18. URL: <https://cutt.ly/ojk51bL>.

Skok A.G., Prymak Yu.V., Gopak V.O. STUDENTS' SOCIAL IMAGE OF A MODERN HUMAN BEING

Relevance of the subject research is attributable, on the one hand, to the increasing scientific interest to the matter of humans in nowadays settings (including pandemic ones), and on the other hand, to the complexity of defining the level of the existing one that will allow “catching” the basic essence of their capability to adapt.

The purpose of the article is to zoom in on the peculiarities of social image of a modern human being among students with respect to “real” vs “ideal” dimension. It has been demonstrated that students’ social image of nowadays “real” and “ideal” person is characterized as defined and filled with specific content. As recorded, the meaningful features within the social image of a human are more specifically articulated by female students, namely, a modern “real” person is “more anxious”, but at the same time is more successful and dynamic. It has been found that a “real” person, according to the social image of female students, is first and foremost represented by emotional and behavioral dimensions. The social image of a modern “ideal” person is that of a more persevering and active, happier, more realistic (the real deal, “unmasked”), cleverer, more responsible and conscious, more daring compared to the perceptions of male students. In general, the youth’s social image of a modern “ideal” person has differentiated the latter in a more meaningful and comprehensive way.

It has been noted that the social image of a “real” person seemed more controversial (conflicting) compared to the social image of an “ideal” human (therefore, certain psychological recommendations have been proposed: regular trust-based talks on equal terms, as part of motivating for independent adaptive actions, choosing meaningful proactive attitude, regarding life of a modern person, his/her capability to find their true identity and the essence of existence and purpose, to self-actualize; identification and monitoring of real needs and values of a specific target group (and this should not be limited to students only); hobbies like needlework, dancing, baking, etc.; persistent learning to reflect on negative events in life and re-interpret them into positive thinking categories). It has been found that for modern youth their social image of a human is indicative of their social behaviour, which makes the importance of appropriateness and adaptability even more prominent.

Key words: social image, awareness, self-awareness, social adaptation, modern “real person”, “ideal person”.